

بررسی و ارزیابی شاخص‌ها و حوزه‌های کلان اقتصاد ایران

(با تأکید بر سیاست‌ها و راهبردهای کلان کشور)

کشاورزی، صنعت، خدمات

جلد سوم

تهیه و تدوین:

محمد غفاری فرد، مهدی ذوالفقار، محم صیادی،

ندا علم الهدی و سیما باقری

مرکز مطالعات و پژوهش‌های علمی
شهر قزوین

سخن نخست

اقتصادشهری در کلانشهرهای کشور به‌ویژه شهر تهران، بسیار متأثر از تحولات اقتصادی کلان کشور می‌باشد. لذا بررسی و رصد تحولات و رخدادهای اقتصادی کشور این فرصت را در اختیار مجریان و سیاست‌گذاران حوزه‌های اقتصادشهری قرار می‌دهد تا با مشاهده نتایج شاخص‌ها و معیارهای مربوطه؛ به سیاست‌گذاران صحیح و دقیق مبادرت بورزند. براین اساس، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران با توجه به رسالت خود و ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موجود در مجموعه و به منظور ایجاد امکان سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دقیق برای مدیران، صاحب‌نظران و پژوهشگران حوزه اقتصاد شهری به تدوین مجموعه‌ای ۴ جلدی در حوزه کلان اقتصاد کشور مبادرت نموده است. این مجموعه که فاز نخست تدوین نقشه راه اقتصادی شهر تهران می‌باشد زمینه بررسی تحولات اقتصادی کشور در سطح جهان و منطقه‌ای را به‌وجود آورده و امکان تدوین نقشه‌ای جامع برای شهر تهران در حوزه‌های مختلف اقتصادی را به‌وجود می‌آورد. فاز بعدی این مطالعات که به بررسی در حوزه شهر تهران و تعیین راهبردهای کلان و اجرایی برای شهر تهران می‌پردازد نیز در حال انجام می‌باشد که امید است در آینده‌های نزدیک نیز این مجموعه منتشر گردد.

بدین مناسبت لازم است از تلاش‌های وافر جناب آقای دکتر امیری و همکاران ایشان در گروه پژوهش‌های راهبردی مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، همچنین کلیه بزرگواران و اندیشمندانی که در تهیه این مجموعه یاری‌گر این مرکز بوده‌اند تشکر و قدردانی کنیم.

بابک نگاهدار

رئیس مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

پیشگفتار

دستیابی به توسعه پایدار شهری و رفاه بالاتر شهروندان مستلزم برنامه‌ریزی هماهنگ و مبتنی بر درک صحیح از خواسته‌ها و نیازهای شهروندان است که در این راستا، بی‌شک درک دقیق از مسائل گوناگون کشور و همچنین سیاست‌ها و رویه‌های حاکم بر آن می‌تواند زمینه‌ساز حرکتی دقیق‌تر و هوشمندانه‌تر جهت دستیابی به اهداف در نظر گرفته شده برای شهر باشد. کسب این درک از تحولات اقتصادی کشور نیز نیازمند مطالعه‌ای جامع و دقیق در این خصوص است. اگرچه در خصوص موضوعات اقتصادی در ایران مطالعات و کتب گوناگونی به چاپ رسیده است اما اغلب کتب انتشار یافته در این خصوص تنها به چند موضوع خاص اختصاص یافته و مجموعه‌ای که به‌طور هم‌زمان به بخش‌های مختلف اقتصاد ایران و به صورت یکپارچه پرداخته باشد کمتر به چشم می‌خورد. لذا به‌عنوان نخستین گام^۱ از تهیه اسناد و نقشه راه در حوزه‌های مختلف برای شهر تهران، مجموعه حاضر در سطح ملی و برای ۱۲ سرفصل (تولید و رشد اقتصادی، اشتغال و بیکاری، سرمایه‌گذاری، اقتصاد دانش محور، تورم، تجارت، کشاورزی، صنعت و معدن، خدمات، دولت، خصوصی‌سازی، تعاون، تهیه شده است که در ۴ جلد ارائه شده است. در اینجا ساختار فصل‌ها به صورت یکپارچه و منظم تدوین شده است، به گونه‌ای که در هر فصل پس از مقدمه‌ای کوتاه، به بررسی تفصیلی ادبیات نظری موضوع پرداخته می‌شود. در این بخش پس از ارائه مفاهیم اولیه، نظریات و دیدگاه‌های مکاتب مختلف اقتصادی پیرامون موضوع بررسی می‌شود. پس از آن مروری گذرا بر وضعیت موجود موضوع مورد مطالعه در جهان و ایران خواهیم داشت. سپس به بررسی چالش‌ها و پتانسیل‌های موجود درباره‌ی موضوع مورد مطالعه در کشور پرداخته و در پایان راه‌کارها و سیاست‌های کلان و اجرایی به منظور تحقق فرصت‌ها و از پیش رو برداشتن چالش‌ها ارائه می‌شود.

در اینجا باید اشاره داشت که ایده نخستین و حمایت کتب ملی تهیه این مجموعه جناب آقای دکتر عسکری آزاد-ریاست قبلی مرکز- بوده است که با راهنمایی و نظارت خود زمینه تهیه این مجموعه را فراهم آورده‌اند و به‌واقع در ادامه اگر حمایت‌های جناب آقای دکتر نگاهداری ریاست کنونی مرکز- نبود، این مجموعه به شکل کنونی آن چاپ و نشر پیدا نمی‌نمود که جا دارد در اینجا از این بارگواران کمال قدردانی را بنماییم. همچنین جا دارد از سرکار خانم باقری که در به‌روزرسانی اطلاعات بخش ملی مختلف این مجموعه با همکاری نمودند و همچنین از تلاش‌های سرکار خانم علم‌الهدی و آقایان مجید میرزایی، علی صبوری و مهدی ذوالفقاری در تهیه این مجموعه، تشکر و قدردانی نماییم. همچنین باید از زحمات سرکار خانم خوشبخت که در تنظیم و تایپ این مجموعه یاری‌گر ما بوده‌اند کمال قدردانی را بنماییم.

^۱ گام‌های دیگر این مسیر یعنی بررسی وضعیت شهر تهران در هر یک از سرفصل‌های مورد اشاره در مقایسه با کشور می‌باشد و همچنین سیاست‌ها و راهبردهای کلان و اجرایی در جهت بهبود وضعیت شهر تهران در حال تهیه می‌باشد که امید است این مجموعه نیز به‌زودی نهایی گردیده و به چاپ برسد.

در پایان باید بیان داشت اگرچه تلاش شده است تا کتاب حاضر خالی از اشکال باشد، اما با این همه، وجود اشکال را در کتاب دور از ذهن نمی‌دانیم؛ چراکه وسعت و تنوع موضوعات مطرح‌شده این مسئله را ناگزیر می‌کند. از این رو از تمامی استادان، دانشجویان و پژوهشگرانی که این کتاب را مورد بررسی و استفاده قرار می‌دهند تقاضا می‌شود تا با ارائه نظرات و پیشنهادات سازنده‌ی خود ما را در اصلاح و بهبود این مجموعه یاری کنند. امید است که تلاش‌های صورت گرفته در تهیه این مجموعه باعث خشنودی حضرت حق تعالی گشته و برای جامعه اسلامی مان مفید واقع گردد.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱۱ مقدمه
بخش اول: کشاورزی	
۱۵ ۱- مقدمه
۱۵ ۲- ادبیات نظری
۱۶ ۲-۱- جایگاه بخش کشاورزی در فرایند توسعه‌ی اقتصادی
۱۷ ۲-۲- تأثیرات چندگانه‌ی فعالیت‌های کشاورزی
۱۸ ۲-۳- امنیت غذایی و کشاورزی
۱۹ ۲-۴- انواع ریزد در کشاورزی
۲۱ ۲-۵- سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی
۲۴ ۲-۶- بیمه‌ی محصولات کشاورزی
۲۸ ۳- بررسی و تحلیل وضعیت بخش کشاورزی
۲۸ ۳-۱- وضعیت بخش کشاورزی در سطح جهان
۳۵ ۳-۲- وضعیت بخش کشاورزی در ایران
۵۷ ۴- چالش‌ها و فرصت‌های پیش روی بخش کشاورزی
۵۸ ۴-۱- فرصت‌ها و نقاط قوت
۵۹ ۴-۲- چالش‌ها و نقاط ضعف
۶۱ ۵- راهبردها و سیاست‌های بهبود و ارتقای جایگاه بخش کشاورزی در اقتصاد کشور
بخش دوم: صنعت و معدن	
۶۹ ۱- مقدمه
۷۰ ۲- ادبیات نظری
۷۰ ۲-۱- تعریف مفاهیم کلیدی
۷۲ ۲-۲- نظریه‌های توسعه‌ی اقتصادی با تمرکز بر توسعه‌ی صنعتی
۸۷ ۳- بررسی روند تحولات بخش صنعت و معدن
۸۷ ۳-۱- بررسی روند تحولات بخش صنعت و معدن در جهان
۹۹ ۳-۲- تحولات بخش صنعت و معدن در ایران
۱۱۰ ۴- فرصت‌ها و چالش‌های بخش صنعت و معدن در ایران
۱۱۰ ۴-۱- فرصت‌ها و پتانسیل‌های بخش صنعت و معدن
۱۱۱ ۴-۲- چالش‌ها و نقاط ضعف بخش صنعت و معدن
۱۱۲ ۵- راهبردهای متناظر با بخش صنعت و معدن در اقتصاد کشور
۱۱۲ ۵-۱- راهبردهای بخش صنعت
۱۱۴ ۵-۲- راهبردهای بخش معدن

- ۱- مقدمه ۱۱۹
- ۲- تعاریف و ادبیات نظری ۱۲۰
- ۱-۲- تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی طرح ۱۲۰
- ۲-۲- طبقه‌بندی بخش خدمات ۱۲۱
- ۳-۲- اهمیت و نقش بخش خدمات در توسعه اقتصادی ۱۲۸
- ۴-۲- نقش دولت‌ها در توسعه بخش خدمات ۱۳۰
- ۳- بررسی و ارزیابی روند تحولات بخش خدمات ۱۳۱
- ۱-۳- بررسی روند تحولات بخش خدمات در جهان ۱۳۱
- ۲-۳- بررسی تحولات بخش خدمات در اقتصاد ایران ۱۴۴
- ۴- فرصت‌ها و چالش‌های موجود در بخش خدمات ۱۵۳
- ۱-۴- فرصت‌ها و نقاط ضعف ۱۵۴
- ۲-۴- چالش‌ها و نقاط ضعف ۱۵۴
- ۵- راهبردهای توسعه و گذار از بخش خدمات ۱۵۵
- ۱-۵- راهبردهای گذار از بخش خدمات ۱۵۵
- ۲-۵- راهبردهای توسعه برای بخش خدمات بازرگانی ۱۵۶
- ۳-۵- راهبردهای توسعه برای بخش خدمات مالی و بانکی ۱۵۶
- ۴-۵- راهبردهای توسعه برای بخش خدمات حمل و نقل ۱۵۷
- ۵-۵- راهبردهای توسعه برای بخش خدمات بهداشت و درمانی ۱۵۷
- ۶-۵- راهبردهای توسعه برای بخش ارتباطات ۱۵۸

۱۵۹- منابع و مآخذ.....

- پیوست: جایگاه کشاورزی در قوانین و سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران..... ۱۶۷
- ۱- قانون اساسی ۱۶۹
- ۲- سند چشم‌انداز ۱۶۹
- ۳- سیاست‌های کلی نظام ۱۷۰
- ۴- برنامه‌های توسعه ۱۷۱
- ۱-۴- برنامه‌ی چهارم توسعه ۱۷۱
- ۲-۴- برنامه‌ی پنجم توسعه ۱۷۶

مقدمه

مروری بر تحولات ساختاری اقتصاد جهان در طول دو قرن اخیر، حاکی از این واقعیت است که دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی در گرو رشد متناسب بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات کشورها است.

در این میان بخش کشاورزی به واسطه دلایلی از قبیل درجه‌ی توان اشتغال‌زایی بالا، تأمین امنیت غذایی کشورها، امکان کسب درآمدهای ارزی و همچنین صرفه‌جویی در مصارف ارزی، تأمین برخی نیازهای بخش‌های صنعت و خدمات به‌ویژه صنایع تبدیلی و تکمیلی مواد غذایی و نیز بازاری برای ستاده‌ی سایر بخش‌ها، همچنان درجه‌ی اهمیت بسیار بالایی در اقتصاد ملی کشورها دارد. در این میان اهمیت این بخش در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران که سهم قابل‌توجهی از تولید ناخالص داخلی، اشتغال و درآمدهای ارزی آن‌ها به این بخش اختصاص داشته بیش از سایر کشورهاست و لزوم توجه به این بخش و بهبود جایگاه این بخش در اقتصاد این کشورها را دو چندان نموده است.

بخش صنعت در روند رشد و توسعه اقتصادی کشورها نقش مؤثری داشته و از این منظر به‌منزله‌ی موتور رشد اقتصادی شناخته می‌شود. دلیل چنین جایگاهی است که کشورهای پیشرفته در مسیر توسعه اقتصادی خود به تقویت بنیان‌ریزی این بخش و اعمال سیاست‌های سازگار با رشد بخش صنعت توجه ویژه‌ای داشته‌اند، چراکه ویژگی‌های خاص بخش صنعت، این بخش را به رکن اساسی دستیابی به توسعه اقتصادی تبدیل کرده است. بخش معدن نیز در بسیاری از کشورهایی که از این موهبت خدادادی برخوردار بوده‌اند، از جمله مهم‌ترین مسیرها در دستیابی به توسعه پایدار بوده است. کشور ایران نیز با واقع‌شدن بر روی یکی از کمربندهای اصلی کوه‌زایی جهان و وقوع فعالیت‌های زمین‌شناسی که موجب تنوع و غنی‌شدن انواع مواد معدنی ارزشمند در آن شده، به عنوان یکی از کشورهای صاحب‌نام و مطرح جهان شناخته می‌شود.

بخش خدمات که در دید اقتصاددانانی مانند آدام اسمیت و کلاک در قرن ۱۸ و ۱۹ به‌منزله‌ی بخش غیرمولد شناخته می‌شد، در چند دهه‌ی اخیر به‌منزله‌ی بخشی اثرگذار و بی‌اتر دید اقتصاددانان مورد توجه قرار گرفته است. اهمیت روزافزون بخش خدمات در اواسط دهه‌ی ۱۹۶۰، پس از آن را به‌منزله‌ی سومین بخش اقتصادی مطرح ساخت که همین امر مقدمه‌ای برای ورود آن به حساب‌های ملی در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ شد. آمار و اطلاعات اقتصادی نیز مؤید اهمیت فزاینده‌ی بخش خدمات از نظر تجاری است، به‌گونه‌ای که در سال ۲۰۱۰، حدود ۷۰ درصد از تولید ناخالص داخلی جهان در بخش خدمات ایجاد شده است. علاوه بر سهم بالای بخش خدمات از اشتغال و تولید، اثرگذاری این بخش بر کارایی سایر بخش‌های اقتصاد (صنعت و کشاورزی) بر اهمیت آن افزوده است. چراکه پیشرفت و توسعه‌ی بخش خدمات - به‌ویژه خدمات تولیدی - اثر مستقیمی بر هزینه‌ی تمام‌شده‌ی تولید کالاها و بهره‌وری تولید در سایر بخش‌ها داشته است و بهبود بخش خدمات تولیدی می‌تواند باعث رقابت‌پذیرتر شدن اقتصاد شود.

با این توصیف کتاب حاضر در قالب سه فصل به‌ترتیب به موضوعات؛ کشاورزی، صنعت و معدن و خدمات پرداخته است. ساختار فصول به‌صورت یکپارچه و منظم تدوین شده است، به‌گونه‌ای که در هر فصل

پس از مقدمه‌ای کوتاه، به بررسی تفصیلی ادبیات نظری موضوع پرداخته می‌شود. در این بخش پس از ارائه‌ی مفاهیم اولیه، نظریات و دیدگاه‌های مکاتب مختلف اقتصادی پیرامون موضوع، مورد بررسی قرار می‌گیرد. پس از ارائه‌ی میانی تئوری، در بخش بعدی به وضعیت موجود موضوع مورد مطالعه در جهان و ایران پرداخته می‌شود. سپس به بررسی چالش‌ها و پتانسیل‌های موجود درباره‌ی موضوع مورد مطالعه در کشور پرداخته و در پایان راهبردها و سیاست‌های کلان و اجرایی به‌منظور تحقق اهداف در نظر گرفته شده برای هر بخش، ارائه می‌شود.^۱

www.ketab.ir

^۱ شایان‌ذکر است که در فصل دوم (صنعت و معدن) بخش اضافی تحت عنوان «الگوی توسعه‌ی صنعتی کشورهای منتخب جهان» اضافه شده است.